

HOGYAN HASZNÁLHATÓ AZ IRODALOMELMÉLET?

Szabálytalan reflexió olvasás közben

Semmiképpen sem úgy, mint a matematikai függvénytáblázatok, Axióma és szabálygyűjtemények vagy a jogi törvények kódexei. Azaz nem szolgál kész sablonokkal az irodalmi ítéletek számára, képletei nem "megoldási képletek". Ez az irodalom egzakt módon mindmáig megfoghatatlan természetéből következik; megszámlálni is sok lenne például, hogy hányféleképpen próbálták már meghatározni magát az irodalom fogalmat, s ennek ellenére ma sincs olyan definíció, amelyet megszorítások nélkül elfogadhatnánk. S az egzaktság körüli dilemmát nem oldották meg a napjainkban oly divatos, s valóban számos részeredményt elérő strukturalista kutatások sem.

Az egzakt alap hiánya okozza ugyanis azt, hogy minden irodalomelmélet - legyen akár rövid tanulmány, akár vaskos könyv - szubjektív általánosításon alapul. Az öntörvényű, sajátos jellemvonásokkal rendelkező műalkotásokból igyekszik kiszűrni azt, amely valamennyire jellemző, s közben szükségképpen elhagyja, vagy jobb esetben, ha erre lehetősége van, utal az egyedi vonásokra. Ezt a folyamatot felfoghatjuk a tükrözés egy sajátos formájának, amely nagyon hasonlít az irodalmi-művészi tükrözéshez. A szépirodalmi alkotásoknak a valóság hiteles ábrázolása érdekében el kell vonatkoztatniuk a kézzelfogható valóságtól. Ezt a feladatot végzi el az író szubjektív szűrője; ha ez nem működik jól, akkor csak valóságszeleteket kap az olvasó, amelyek

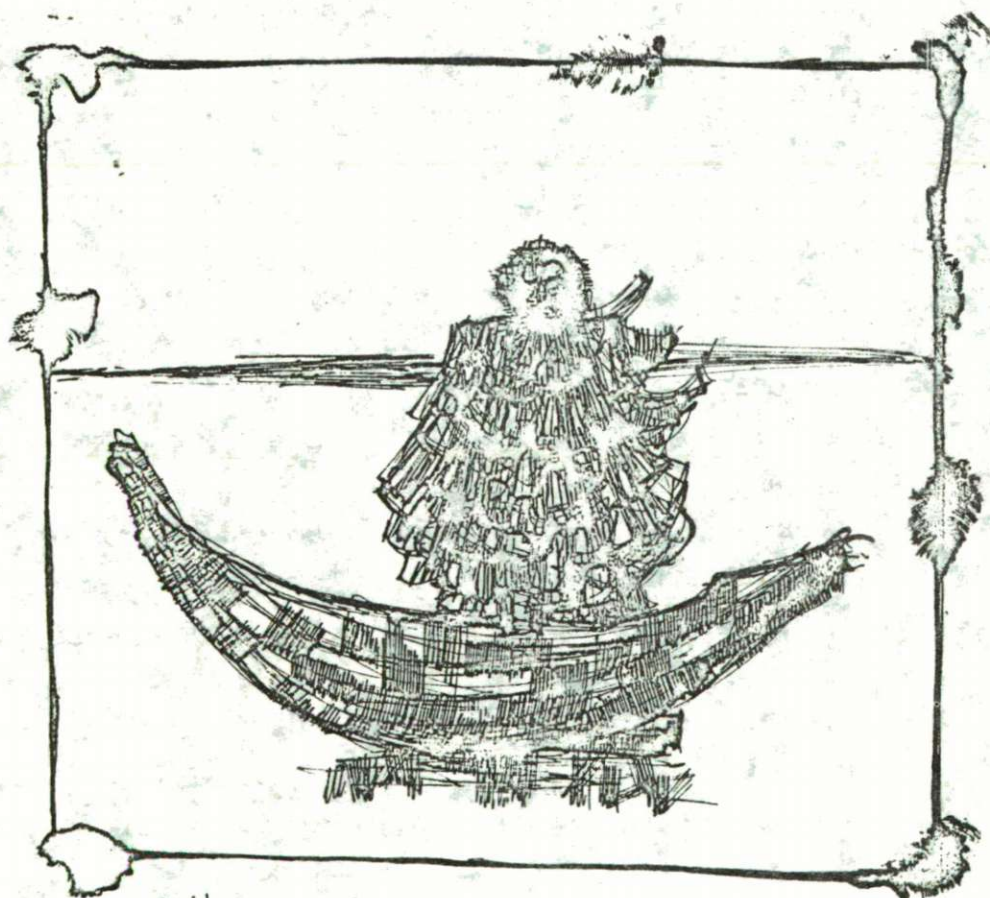
pusztán egymás mellé helyezve nem képviselhetik a művészi igazságot. Ugyanígy az egyedi műalkotásokról formált legigazabb vélemények egyszerű felsorakoztatásából sem születhet irodalomelmélet, ezeknek is az elméletirő szubjektív szűrőjén kell keresztülmenniük. S az elkészült munka értékét épp az határozza meg, hogy írójának miképp és mennyire sikerült a különálló igazságokat egységes egészzé gyúrnia.

Azok, akik úgy ítélnék valamely irodalomelméleti munka nevében, hogy nem veszik észre vagy nem veszik tudomásul absztrakt jellegét, csak hamis, merev megállapításokhoz juthatnak el. Birálataikban egy elméletre kétféleképpen szoktak hivatkozni: vagy az absztrakt rendszer igazságainak összességét kéri számon az egyedi műalkotáson, vagy idézeteket ragadnak ki belőle saját gondolataik alátámasztására. Idézni két módon lehet. Egy korszakot valamely szempontból feldolgozó tanulmány például gyakran idéz bizonyító erejű forrásszövegeket. A különböző feldolgozásokból, kész elméletekből kiragadott részletek viszont sohasem lehetnek perdöntőek. Többnyire csak tekintélyérvek ezek, s értéküket kétségessé teszi az is, hogy összefüggéseikből kiragadva megőrzik-e azt a jelentésüket, amelyet a rendszer egészében hordoztak? S épp itt a legnagyobb veszély: a legjobb, legrugalmasabb elmélet is könnyen válhat igazságtalan ítéletek hivatkozási területévé. Az elméleti alap ilyen szellemű felhasználása különösen az ötvenes években volt divatos, /bizonyosságul elég találomra kinyitni bármelyik korabeli folyóiratot/ de nyomaival még ma is gyakran találkozunk. Sokan hivatkoznak például így Lukács György műveire - nemcsak nálunk, hanem a nyugati országokban is, amint ezt Sükösd Mihály megállapította.

Mire jó végülis az irodalomelmélet?

Arra, hogy tisztába tegye gondolatainkat, alapot adjon ítéleteinknek, segítsen elhelyezni a műalkotást az irodalmi folyamat egészében. A közelebbi vizsgálathoz azonban csak úgy szolgál módszerül, ha "alkotó módon" használjuk. Születésével ellentétes irányba kell mozognunk ilyenkor: általános megállapításait a konkrét helyzetnek megfelelően az egyesre kell alkalmaznunk. S ha meggondoljuk, erre utal a fogalom elnevezése is: az irodalomelmélet szó épp a gyakorlattól való különbségre, bizonyos szempontu szembenállásra utal.

Szajbély Mihály

a hajós

Aranyos Zoltán 1874.